

મથુરા

મથુરા : ભૂગર્ભમાંથી પ્રાપ્ત ભગવાન શ્રી પાર્શ્વનાથની અતિ પ્રાચીન પ્રતિમા. વિ.સં. ૧૮૯

- આવાગમન : રેલ્વે સ્ટેશન : મથુરા - ૩.૫ કિ.મી.
બસ સ્ટેશન : ન્યુ બસ સ્ટેન્ડ, ભુતેશ્વર, મથુરા-૩ કિ.મી.
- પહોંચવાનો સરળ માર્ગ ... : દિલ્હી-આગ્રા હાઈવે પર સડક રસ્તે
- નજીકનું મુખ્ય શહેર : મથુરા
- નજીકના તીર્થક્ષેત્રો : શ્રી મહાવીરજી - ૧૫૦ કિ.મી.,
તિજારાજી - ૧૩૦ કિ.મી., અહિચ્છેત્ર - ૨૩૦ કિ.મી.,
શૌરીપુર - બટેશ્વર - ૧૪૦ કિ.મી.,
મંગલાયતન - ૫૬ કિ.મી.

લગભગ ઈ. સ. પૂર્વે ૧૦૦ થી ઈ. સ. ૨૦૦ સુધીમાં મથુરામાં ત્રણ ધર્મોની મૂર્તિઓ અને મંદિરો બન્યા હતા. કારણ કે મથુરામાં ઘણી જગ્યાએ ખોદકામ કરતા પ્રાચીન મૂર્તિઓ જમીનમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે. સને ૧૮૮૮ થી સને ૧૮૯૧ સુધીમાં ખોદકામમાં મથુરાના દસ જીલ્લાઓમાંથી લગભગ ૭૦૦ ઉપરાંત પ્રતિમાજીઓ નીકળ્યા હતા તથા ૪૭ ફીટના ઘેરાવાનો એક સ્થંભ તથા બે પ્રાચીન મંદિરોના અવશેષો મળ્યા હતા, જે જૈન મંદિરો હતા. ખોદકામમાં પ્રાપ્ત થયેલા ઘણા પ્રતિમાજી મથુરા, લખનૌ, કલકત્તા અને લંડનના મ્યુઝિયમોમાં સુરક્ષિત રખાયેલા છે. પૂરાતત્વ ખાતાના કહેવા મુજબ આ સામગ્રી ઈ. સ. પૂર્વે ચોથી શતાબ્દીથી બારમી શતાબ્દી સુધીની છે. ઈ. સ. ની બીજી શતાબ્દીની ભગવાન શ્રી મુનિસુવ્રતનાથજીની એક પ્રતિમા પણ તેમાં છે. જે સ્થંભ નીકળ્યો છે તેની કારીગરી મનુષ્યોના હાથે થઈ હોય તેમ લાગતું નથી. તે કારીગરી દેવો દ્વારા થઈ હોય તેવી કલ્પના કરવી પડે તેવો અદ્ભુત આ સ્થંભ છે. ત્રેવીસમા તીર્થંકર ભગવાન શ્રી પાર્શ્વનાથજીના સમયમાં મથુરામાં જે રાજા હતો તે ખૂબ જ લોભી હતો. તેણે આ સુવર્ણનો રત્નમય સ્થંભ તોડાવીને તેમાંથી જે સોનું અને રત્નો નીકળે તે રાજ્યની તીજોરીમાં જમા કરાવવા માટે આદેશ આપ્યો. તેથી તેના આદેશ મુજબ રાજ્યના સિપાહીઓ હથોડા મારીને આ સ્થંભને તોડવા ગયા તો તે ઘા સ્થંભ ઉપર ન પડતાં રાજા અને સિપાહીઓ ઉપર લાગવા માંડ્યા. આથી સિપાહીઓ ખૂબ જ ત્રાસી ગયા. તો દેવોએ ક્રોધીત થઈને કહ્યું કે “હે પાપીઓ ! જેવા રાજા પાપી છે તેવા પાપી તમે પણ થયા.” વળી દેવોએ કહ્યું કે “જાવ, જિનેન્દ્રદેવની પૂજા કરજો તો તમારા ઘર બચશે. બાકીનાના ઘર નાશ પામશે. જે રાજા આ પ્રતિમાજીની પ્રતિષ્ઠા કરાવશે તે જ રાજા જીવશે.” દેવતાના આવા વચનો સાંભળીને રાજા ત્યા પ્રજાએ દેવોએ કહ્યું તેમ કર્યું. આવા ૫૧૪ સ્થંભો હતા તેમ યશતિલકચંપુ તથા શ્રી જમ્બૂસ્વામીચરિત્રમાં લખેલું છે. શ્રી રાજમલજી જ્યારે સિદ્ધક્ષેત્રોની વંદના કરવા માટે મથુરા ગયા હતા, ત્યારે તેમણે નજરે જોયેલ કે શ્રી જમ્બૂસ્વામીનો સ્થંભ તે સ્થાન ઉપર છે. તેમની આસપાસમાં અનેક મુનિવરોના સ્તુપ બનેલા છે. ક્યાંક પાંચ, ક્યાંક આઠ અને ક્યાંક વીસ સ્તુપો છે. આ સ્તુપોની જીર્ણદશા જોઈને શ્રી રાજમલજીએ મોટો ખર્ચ કરીને ૫૧૪ સ્તુપોનો જિર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. આ કામ વિ. સં. ૧૬૩૦ જેઠ સુદ-૧૨ ને બુધવારે પૂર્ણ થયેલું હતું. આ ઉપરથી નક્કી થાય છે કે સોળમી શતાબ્દીના અંત સુધી અને સત્તરમી શતાબ્દીની શરૂઆત સુધી આ ૫૧૪ સ્તુપો હાજર હતા અને તે વખતે તેમનો જિર્ણોદ્ધાર થયો હતો. કંકાલી ગામેથી ખોદકામમાં એક સ્તુપ અને બે જિનમંદિરોના અવશેષો પ્રાપ્ત થયા હતા અને સેંકડો મૂર્તિઓ પ્રાપ્ત થઈ હતી. આ ઉપરથી જરૂર નક્કી થાય છે કે પ્રાચીન કાળમાં આ સ્થાન તથા તેની આસપાસના ૮૪ ક્ષેત્રો જૈન ધર્મનું મુખ્ય કેન્દ્ર હતા. જમ્બૂસ્વામી તથા વિદ્યુત્ચર વિગેરે ૫૦૦ મુનિઓ અહીં જ નિર્વાણ પામ્યા હતા. આ રીતે આ સ્થાન સાતમા તીર્થંકર શ્રી સુપાર્શ્વનાથજીના કાળથી જૈન ધર્મનું મુખ્ય કેન્દ્ર હતું. તે સિવાય શ્રી મનુ વિગેરે સપ્ત ઋષિશ્વરોએ ચાતુર્માસ મથુરામાં કર્યો હતો. તેથી આ સ્થાનને સપ્તર્ષિરીલા કહે છે. આ સપ્તર્ષિઓના ઉપદેશથી પ્રજાએ મથુરામાં અનેક સ્થળે જૈન મંદિરો બંધાવ્યા હતા. આ મંદિરોના

કામમાં જૈનો સિવાય અન્ય વર્ણો, નર્તકી, લુહારો, ગાંધીપૂજારા, સોની ઘાટી અને નાવિકો પણ જોડાયા હતા. આ ઉપરથી નક્કી થાય છે કે પાંચમી શતાબ્દી સુધી મથુરા અત્યંત સમૃદ્ધ હતું. તે વખતે મથુરામાં જૈન, હિન્દુઓ અને બૌદ્ધોના સ્તુપો તથા કલાપૂર્ણ મંદિરો અને ભવ્ય પ્રતિમાજીઓ હતી.

વિ. સં. ૫૮૦ લગભગમાં હુલ્લડોએ આ કલાયતનો અને સ્તુપોનો નાશ કરી નાખ્યો હતો. તે વખતે એક પણ મંદિર કે મૂર્તિ ન બચી. બધા મંદિરોની ઈમારતોને આગ લગાડી દીધી હતી અને શહેરનો નાશ કર્યો હતો. આ વિધ્વંશમાં કંકાલીરીલા, સપ્તર્ષિરીલા તથા ચોરાસી જમ્બુરીલાના મંદિરો, મૂર્તિઓ અને સ્તુપો બચ્યા ન હતા. અનેક મૂર્તિઓ ખંડિત કરી નાખી હતી. આ હુલ્લડોનું નેતૃત્વ સરદાર મિહિરકુલે કર્યું હતું. ત્યારબાદ સન ૧૦૧૭માં ગજનીના સુલતાન મહમદ ગજનવીએ ભારત ઉપર એટલે કે મથુરા ઉપર આક્રમણ કર્યું હતું. તેણે ૨૦ દિવસ સુધી આ લૂંટ ચલાવી હતી અને મૂર્તિઓ તોડી પાડી હતી. મંદિરોમાં આગ લગાડીને સોનુ, રત્નો તથા ચાંદી ભેગી કરીને ઊંટો ઉપર મૂકીને બધું જ ગજની મોકલી દીધું હતું. આ મથુરાનો પ્રાચીન ઇતિહાસ છે.

એકવીસમા તીર્થંકર શ્રી નમિનાથજીની જન્મભૂમિ મથુરા બતાવવામાં આવી છે. જો કે ઉત્તર પૂરાણના આધારે તેમની જન્મભૂમિ મિથિલા બતાવેલ છે. કહેવાય છે કે એક વખત એક શ્રદ્ધાળુ શ્રાવક શ્રી જોધરાજને સ્વપ્ન આવેલ કે મથુરા નગરમાં એક સ્થાન ઉપર ભૂગર્ભમાં શ્રી જમ્બૂસ્વામી ચરણચિન્હ છે. તમે ત્યાં જઈને તે કાઢો અને મંદિર બનાવીને તે ચરણચિન્હને તેમાં સ્થાપિત કરો. તે સ્વપ્ન મુજબ અનેક શ્રાવકો તે સ્થાન ઉપર ગયા અને ખોદકામ કર્યું, તો ત્યાંથી શ્રી જમ્બૂસ્વામીના ચરણચિન્હ મળ્યા હતા. તે વખતે ત્યાં તે ચરણચિન્હોને સ્થાપિત કરીને તેના ઉપર એક દેરી બનાવી. ત્યારબાદ લોકોની ભાવના અનુસાર શ્રી મનીરામજી નામના શ્રાવકે સન્ ૧૮૦૦માં મંદિરનું નિર્માણકાર્ય કર્યું અને તે વખતે શ્રી અજીતનાથ ભગવાનની એક પ્રાચીન, અતિશયયુક્ત દિગંબર પ્રતિમા કે જે ખોદકામમાં ગ્વાલીયર રાજ્યમાંથી પ્રાપ્ત થઈ હતી તે પ્રતિમાને અહીં લાવવા માટે ગ્વાલીયર નરેશની પરવાનગી લીધી. પરંતુ આ મોટા પ્રતિમાજીને અહીં લાવવા કઈ રીતે? તો એ વખતે શ્રી મનીરામજીને સ્વપ્ન આવ્યું કે જે કોઈ મનુષ્ય આ પ્રતિમાજીને એકલા ઉપાડીને બળદગાડીમાં મૂકી દેશે-તેના હાથે આ પ્રતિમાજીને મથુરા આરામથી લાવી શકાશે. તેમણે આ સ્વપ્ન તેના કુટુંબીજનોને કહ્યું. તો શ્રી રઘુનાથજી કે જેમને દિગંબર જૈન ધર્મમાં અટલ શ્રદ્ધા હતી અને જેઓ બળવાન અને રૂપવાન પણ હતા, તેમણે ન્હાઈ-ઘોઈને પવિત્ર થઈને શ્રી અજીતનાથ ભગવાનની પૂજા કરી અને જામોકાર મંત્રની આરાધના અને જયજયકાર બોલીને પોતાના બાવડાના બળથી શ્રી અજીતનાથ ભગવાનની પ્રતિમાને ઉપાડીને બેલગાડીમાં મૂકી અને સંઘ સાથે તે પ્રતિમાને અહીં લાવીને પ્રતિષ્ઠિત કરી. આ પ્રતિમા આજે પણ મથુરાના ચૌરાસીના મંદિરમાં મૂળનાયક તરીકે બિરાજમાન છે. લેખ મુજબ આ પ્રતિષ્ઠા સંવત ૧૫૧૪ના વૈશાખ સુદ-૧ ને બુધવારે થઈ હતી. શ્રી અજીતનાથજીની આ પ્રતિમા ઘણી

મનોજ્ઞ અને પ્રભાવશાળી છે. આ પ્રતિમાજીની સામે જ શ્રી જમ્બૂસ્વામી મહારાજના પ્રાચીન ચરણચિન્હ સ્થાપિત કર્યા છે. પરંતુ તેના ઉપરનો લેખ સ્પષ્ટ વંચાતો નથી.

બીજી વેદીમાં શ્રી બાહુબલીસ્વામીજીની સફેદ આરસની સુંદર પ્રતિમા કાયોત્સર્ગ મુદ્રામાં સુશોભિત છે, જે સંવત ૨૦૧૪ સન્ ૧૯૫૭માં પ્રતિષ્ઠિત થયેલી છે.

ત્રીજી વેદીમાં મૂળનાયક શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાન છે. આ પ્રતિમા પદ્માસન અને સફેદ આરસના છે, જેનો પ્રતિષ્ઠાકાળ વીર નિર્વાણ સં. ૨૪૯૧ ઈ. સ. ૧૯૬૪ છે. આ વેદીમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પાસે સપ્તઋષિ મંડળ સફેદ આરસના કાયોત્સર્ગ મુદ્રામાં પ્રતિષ્ઠિત છે. આજથી લગભગ ૨૦૦૦ વર્ષ પહેલાં મથુરા નગરમાં બહુ ભયંકર રોગ ફેલાયો હતો, ત્યારે આ સપ્તઋષિઓ આકાશગામી વિદ્યા દ્વારા અહીં શ્રી જમ્બૂસ્વામી ઉદ્યાનમાં આવીને રહ્યા હતા. તેમની પ્રભાવનાથી તુરત જ શહેરનો રોગ દૂર થયો હતો.

ચોથી વેદીમાં મૂળનાયક શ્રી ચન્દ્ર પ્રભુ ભગવાનની પ્રતિમા છે. તે સિવાય શ્રી શાંતિનાથજી તથા શ્રી જમ્બૂસ્વામીજીની તથા બીજી પ્રાચીન પ્રતિમાજીઓ પણ આ વેદીમાં છે. આ વેદીમાં કુલ ૫૨ પ્રતિમાજી છે, જેમનો નિર્માણકાળ સંવત ૧૫૪૯નો છે.

પાંચમી વેદીમાં મૂળનાયક શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાન છે, જે કસોટી પાષાણના બનેલા અતિ પ્રાચીન અને અતિશયવાળા પ્રતિમાજી છે. આ પ્રતિમાનો પ્રથમ પ્રતિષ્ઠાકાળ સંવત ૧૮૯ છે. આ પ્રતિમાજી મથુરા-વૃન્દાવન માર્ગ ઉપર ભૂગર્ભમાંથી પ્રાપ્ત થયા હતા. આ પ્રતિમાજીની બંને તરફ પણ શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાન છે, જેનો નિર્માણકાળ સંવત ૧૫૪૯ લખેલો છે.

વેદી નં. ૬માં મૂળનાયક શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાન સફેદ આરસના છે. આ પ્રતિમાની ડાબી તરફ સફેદ આરસની શ્રી પાર્શ્વ પ્રભુની પ્રતિમા સંવત ૧૨૬૧ની છે તથા શ્રી નેમિનાથ ભગવાનના બે પ્રતિમાજી છે, જેમાં એક લાલ પાષાણના છે અને બીજા સફેદ આરસના છે, જેનો પ્રતિષ્ઠાકાળ સંવત ૧૮૧૯ છે. તે સિવાય શ્રી ઋષભદેવ તથા શ્રી અજીતનાથની પ્રતિમા છે તથા શ્રી પદ્મપ્રભુની લાલ પાષાણની પ્રતિમા છે.

વેદી નં. ૭માં મૂળનાયક શ્રી મહાવીર પ્રભુ સફેદ આરસના છે, જેનો પ્રતિષ્ઠાકાળ વીર નિર્વાણ સં. ૨૪૯૧ અને સંવત ૨૦૨૧ છે. તેમની બાજુમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની બે પ્રતિમાજીઓ છે, જેનો પ્રતિષ્ઠાકાળ વીર નિર્વાણ સંવત ૨૫૧૦ સને ૧૯૮૩ છે. તેમાં એક ભગવાન પિત્તળના ધાતુના છે અને બીજા ભગવાન કાળા પાષાણના છે. તે સિવાય શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન પિત્તળના ધાતુના વીર નિર્વાણ સંવત ૨૪૯૧ સને ૧૯૬૪ના છે.

આઠમી વેદીમાં શ્રી જમ્બૂસ્વામી મહારાજ કાયોત્સર્ગ મુદ્રામાં સફેદ આરસથી સુશોભિત છે, જેનો પ્રતિષ્ઠાકાળ વીરનિર્વાણ સં. ૨૪૯૨ અને વિક્રમ સંવત ૨૦૨૩ છે. આ વેદીની સામે

સરસ્વતિ દેવી તેમજ ક્ષેત્રપાલ અને પદ્માવતીદેવીની વેદી છે. આ મંદિરનો સભાગૃહ ઘણો મોટો છે. જેથી મોટી સંખ્યામાં ભાઈ-બહેનો બેસીને પૂજન કરી શકે છે. આ મંદિરની પાછળ એક બગીચો છે.

આ રીતે ઉત્તરભારતનું આ ઘણું મોટું સિદ્ધક્ષેત્ર છે. તેમજ શ્રીકૃષ્ણની જન્મભૂમિ છે અને ઉત્તરભારતના તીર્થોમાં મધ્યમાં છે. અહીંથી શ્રી મહાવીરજી, પદમપુરા, તિજારા, હસ્તિનાપુર, શૌરીપુર, ફિરોઝાબાદ, આગ્રા, મંગલાયતન, વિગેરે તીર્થોમાં જઈ શકાય છે. મથુરા નેશનલ હાઈ-વે ઉપર આવેલું છે. દિલ્હી અને આગ્રાથી નજીક છે. મથુરા મોટું રેલ્વે સ્ટેશન છે, કારણ કે મધ્ય રેલ્વે, પશ્ચિમ રેલ્વે તથા ઉત્તર-પૂર્વ રેલ્વેની બધી જ ગાડીઓ અહીં થઈને જ જાય છે. રેલ્વે સ્ટેશનથી સિદ્ધક્ષેત્ર લગભગ ૩ કિ.મી. દૂર છે. રેલ્વે સ્ટેશનથી સિદ્ધક્ષેત્ર જવા માટે આખો દિવસ રિક્ષા, ટેક્સી, ટાંગા, વિગેરે તમામ વાહનો મળતા રહે છે.

મથુરાના નવા બસ સ્ટેન્ડને ભુતેશ્વર બસ સ્ટેન્ડ કહે છે. અહીંથી આગ્રા, ગ્વાલીયર, બરેલી, લખનૌ, જયપુર, અલવર, દિલ્હી, વિગેરે અનેક સ્થળોએ જવા માટે સીધી બસ સેવા મળે છે. બસ સ્ટેન્ડથી પણ સિદ્ધક્ષેત્ર ફક્ત ૩ કિ.મી. દૂર છે. અહીં બસ સ્ટેન્ડ ઉપર પણ રિક્ષા, ટાંગા તથા ઓટો રિક્ષા મળે છે.

આ સિદ્ધક્ષેત્રની આસપાસમાં ત્રણ વિશાળ ધર્મશાળાઓ છે. ધર્મશાળામાં ૪૦-૪૫ રૂમો છે તથા ચાર હોલ પણ છે. રૂમમાં પંખા-વોટર કુલર છે. અમુક રૂમો-લગભગ ૩૦-૩૫ રૂમો એટેચ્ડ બાથરૂમવાળી છે. ચાર મોટા હોલમાં પણ બાથરૂમ-લેટ્રીન એટેચ્ડ છે. અહીં રાજકૃષ્ણ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, દરીયાગંજ, દિલ્હી તરફથી નિઃશુલ્ક ભોજનશાળા ચાલે છે. તે સિવાય શુદ્ધ ભોજન તથા ચા-પાણી માટે આધુનિક કેન્ટીન પણ છે. મંદિરની ધર્મશાળાની આસપાસમાં સુંદર વિશાળ બગીચો પણ છે. શ્રી મહાવીર ભગવાનના ૨૬૦૦ મા જન્મકલ્યાણક મહોત્સવ નિમિત્તે વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨માં અહીં નિઃશુલ્ક હોમીયોપેથી દવાખાનુ શરૂ કરવામાં આવેલું છે.

આ ક્ષેત્રમાં અવાર-નવાર અતિશય દેખાય છે. દા. ત. સન ૧૯૪૬માં સતત સાત દિવસ મંદિરના હોલમાં પૂજાના કપડાં, વિગેરેમાં કેસરની વર્ષા થઈ હતી. આ ચમત્કાર ઘણા લોકોએ નજરે જોયેલો છે.

મંદિરની સામે એક માનસ્થંભજી પણ છે. મથુરા ચૌરાસી નામ પડવાનું કારણ એમ છે કે પૂજ્ય શ્રી જમ્બૂસ્વામીને ૮૪ વર્ષની ઉંમરે અહીંથી મુક્તિવધુની પ્રાપ્તિ થઈ હતી.

મથુરામાં અન્ય જૈન મંદિરો તથા ધર્મશાળાઓ પણ છે. તેની યાદી નીચે મુજબ છે.

૧. શ્રી ચન્દ્ર પ્રભુ ભગવાન દિગંબર જૈન મંદિર, જૈન ગલી, મથુરા
૨. શ્રી પદ્મપ્રભુ ભગવાન દિગંબર જૈન મંદિર, માણેક ચોક, મથુરા

૩. શ્રી ચન્દ્ર પ્રભુ ભગવાન દિગંબર જૈન મંદિર, જયસિંહપુરા, મથુરા
૪. શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાન શ્વેતાંબર જૈન મંદિર, જૈન ગલી, મથુરા
૫. શ્રી આદિનાથ ભગવાન દિગંબર જૈન મંદિર, વૃન્દાવન, મથુરા
૬. શ્રી સેઠાણીજી ચૈત્યાલય, શ્રી દ્વારકાધીશના મંદિરની સામે, મથુરા
૭. શ્રી આદિનાથ દિગંબર જૈન ચૈત્યાલય, ચૌરાસી, મથુરા
૮. શ્રી દિગંબર જૈન ધર્મશાળા, જૈન ગલી, મથુરા
૯. શ્રી શ્વેતાંબર જૈન ધર્મશાળા, જૈન ગલી, મથુરા
૧૦. શ્રી જૈન મ્યુઝિયમ, મથુરા-આગ્રા રોડ, કોર્ટ પાસે, મથુરા

મથુરાથી વૃન્દાવન લગભગ ૧૦ કિ.મી. દૂર છે, જે વૈષ્ણવોનું તીર્થસ્થાન છે. વૃન્દાવનમાં ઘણી ધર્મશાળાઓ છે. મથુરામાં ગોવિંદદેવજીનું ઘણું પ્રાચીન મંદિર છે તથા બીજું નવીનરંગજીનું મંદિર છે તથા ત્રીજું બિહારીજીનું મંદિર છે. ચોથું લાલ પથ્થરનું મંદિર છે. આ બધા જ મંદિરો વૈષ્ણવ ધર્મના અને ઘણા મોટા છે. વૈષ્ણવોના આ ચારે મંદિર મુખ્ય છે. આ સિવાય વૈષ્ણવોના બીજા ઘણા મંદિરો છે. વૃન્દાવન મંદિર જમના નદીના કિનારે આવેલું છે. રંગજીના મંદિરમાં એક ચંદનનો સ્થંભ છે, જેના ઉપર ૫ મણ સોનાના પતરા ચોડેલા છે તેમ કહેવાય છે. હાલ વૃન્દાવનમાં જૈનના ફક્ત ૫-૭ ઘર છે તથા એક મંદિર છે.

મથુરામાં એક રાષ્ટ્રીય સંગ્રહાલય “કર્જન મ્યુઝિયમ” છે, જેમાં ચોથી શતાબ્દીથી બારમી શતાબ્દી સુધીના જૈન પૂરાતત્વના સ્તુપો, મૂર્તિઓ અને સર્વતોભદ્ર પ્રતિમાજીઓ છે. તેમજ શિલાલેખો, ધર્મચક્ર, તોરણ, સ્થંભો, વિગેરે સુરક્ષિત રૂપમાં રાખેલા છે. મથુરા વૃન્દાવનમાં અન્યધર્મીઓના તીર્થસ્થળો જેવા કે કૃષ્ણ જન્મભૂમિ, બાંકે બિહારીનું મંદિર, રંગજીનું મંદિર, અંગ્રેજોનું મંદિર તથા બિરલા મંદિર પ્રખ્યાત છે.

સર્વ જાણે છે કે આ શરીર ઝૂંપડી દુર્ગંધ અને અશુચિ ધાતુરૂપ (બોદી) ભીંતોથી ઘેરાયેલી છે, ઉપરથી ચામડાથી મઢાયેલી છે. અંદર મલ-મૂત્ર આદિથી ભરેલી છે, કીડા કરતા ક્ષુધા-તૃષ્ણા આદિ દુઃખરૂપ ઊંદરોથી છિદ્રિત છે અર્થાત્ ભૂખ-તરસ આદિ દુઃખરૂપ ઊંદરોએ છિદ્ર પાડયા છે અને સ્વયં વૃદ્ધાવસ્થારૂપ અગ્નિથી બળી રહી છે, દિન-પ્રતિદિન પોતે જ વૃદ્ધાવસ્થામાં પરિણત થઈ ઝીર્ણ થતી જાય છે. આવું હોવા છતાં પણ જે, આ કાયા-કુટીને સ્થિર અને અતિ પવિત્ર માની રહે છે તે મૂઠ મનુષ્ય છે-મોહને વશીભૂત અજ્ઞાની જીવ છે.